

♦♦♦ VESZELOVSZKI BALÁZS

Történeti áttekintés a Rozsnyói Egyházmegye magyarországi részének 1920 és 1952 közötti egyházkormányzatáról*

BEVEZETÉS

Az 1776-ban alapított Rozsnyói Egyházmegye 1920 után Magyarországon maradt területének múltjáról különböző helytörténeti munkákban olvashatunk,¹ de monografikus szintű írás még nem született a témában. Jelen tanulmány ennek a megmaradt résznek az egyházkormányzati kérdéseit mutatja be az 1918. évi csehszlovák megszállástól az Egri Főegyházmegyéhez történő csatolásig, azaz 1952-ig. A fókusz a kettéosztottság éveire helyeződik (1918–1939, illetve 1945–1952), ezekben külön egységeket képeznek az egyes ordináriusok hivatali időszakai, melyek az igazgatástörténet fontos korszakai is egyben.

A határmódosítások és az egyházkormányzat változásai miatt az iratok különböző levéltárakba kerültek: Esztergomba, Egerbe, Vácra, a putnoki plébániára,² valamint – a Salgótarjában működött ferences közösség révén – a

* A tanulmány az Új Nemzeti Kiválóság Program 2021-ben elnyert ösztöndíjának kutatási eredményeit összegzi. Kiemelt köszönet illeti témavezetőmet, Fejérdy Andrást a kutatás során nyújtott szakmai útmutatásáért és segítségéért.

¹ GACSÁRI-KISS Sándor, *Salgótarján ősi római katolikus plébániájának és templomának története* (Salgótarján, Római Katolikus Főplébániai Egyházközség, 1995); SZOMSZÉD András, „*A falu elhagyott – a templom megmaradt*”. *A kisterenyei egyházközség története* (Bátonyterenye, Bátonyterenye–Kisterenye Önkormányzat, 1997); VESZELOVSZKI Balázs, *A zagyvapálfalvai Jézus Szíve templom* (Salgótarján, Jézus Szíve Plébánia, 2010); FARAGÓ Zoltán, *Az acélgyári ferences Szent József története* (Salgótarján, Szent József Plébánia, 2011); VESZELOVSZKI Balázs, „*Fényes példája az áldozatkészségnek*”. *A zagyvapálfalvai Jézus Szíve templom története* (Salgótarján, Jézus Szíve Plébánia, 2011); Uő, *Salgótarján egyházi múltja a kezdetektől a várossá nyilvánításig* (Salgótarján, Szent József Plébánia, 2016).

² Külön köszönet Cseh István putnoki esperes-plébánosnak, valamint Bartók Bélának, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem docensének, kedves volt tanáromnak és a Primási Levéltár igazgatójának, Hegedűs Andrásnak a kutatás során nyújtott segítségért, illetve a Katolikus Szeretetszolgálat munkatársainak a hejcei püspöki kastély látogatásának engedélyezéséért.

rend budai központjába.³ További forráscsoportot képeznek az egyes plébániák iratai, bár azok jelentős részben hiányosak és töredékesek. A kutatás legjelentősebb eredménye a kettéosztottság alatt működő magyar helynökség terjedelmes iratanyagának megtalálása a Rozsnyói Püspöki Levéltárban.⁴ Ez az állomány – a teljes feldolgozást követően – hasznos forrásként szolgálhat a magyar egyháztörténet-írás számára.⁵

ELŐZMÉNYEK

A Rozsnyói Egyházmegyét alapító pápai bulla Mária Terézia uralkodása alatt, 1776. január 15-én kelt.⁶ Az Esztergomi Egyházmegye területéből ekkor létrejött szepesi, rozsnyói és besztercebányai püspökség közel két és fél évszázados múltra tekint vissza, de már Pázmány Péter érseksége idején is felmerült a leválasztás gondolata.⁷ Ennek oka nemcsak az egyházmegye földrajzi nagysága,⁸ hanem „az idegenből beszivárgott tévtanok”⁹ térhódítása (ti. a reformáció) volt. A Rozsnyói Egyházmegye alapításakor öt vármegyénkre terjedt ki részben vagy egészben (Gömör, Kis-Hont, Nógrád, Szepes és Torna), melyeknek nyelvi-nemzetiségi megoszlása vegyes volt.

Egy későbbi, a tárgyalt időszakot jól reprezentáló, 1900-as adat szerint az egyházmegye lélekszáma 191 000 fő, a területén lévő plébániák közül 52% magyar, 18% magyar-tót, 18% tót, 10% tót-német, 2% német nemzetiségű volt. A trianoni békediktátum által kettészelt egyházmegye magyarországi töredékrészei három szigetet alkottak a határok mentén Észak-Magyarországon: Salgótarján térségében (az egyházmegye legnyugatibb, egyben legnépesebb része volt ez, Ipolytarnócig terjedt az egyházmegye nyugati határa), Hangony és Szentsimon területén (Ózd térségében) és a Putnok-Hidvérgárdó között elhelyezkedő részen, a Gömör-Tornai-karsztvidéken (Hidvérgárdó volt a legkeletibb része az egyházmegyei töredéknek).

³ Köszönet a levéltár vezetőjének, Dreska Gábornak minden eddigi segítségért.

⁴ Köszönet Peter Kovalič püspöki titkárnak a kutatás engedélyezéséért, valamint a levéltár vezetőjének, Lőrinczi Szilviának, aki mindenben készségesen segítette munkámat.

⁵ A rozsnyói levéltár iratait képező, a salgótarjáni plébánia két évszázadra visszamenő vizitációs jegyzőkönyvei adalékként szolgáltak a városi főplébánia-templom elmúlt években történt felújításához és a talált régészeti leletek azonosításához is.

⁶ BARTÓK Béla, *A Rozsnyói Egyházmegye magyarországi kormányzása 1937–1939 között*, in *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis, Sectio Historiae XXXVI* (szerk. Kiss László – Imrich Nagy; Eger, Eszterházy Károly Főiskola, 2009) 191.

⁷ BORÓVI József, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása* (Budapest, METEM, 2000) 36–37.

⁸ Uo. 37–39.

⁹ Uo. 119.

AZ EGYHÁZMEGYE KETTÉSZAKADÁSA ÉS TOVÁBB ÉLÉSE 1920-BAN

Az 1918 októberétől valósággá váló szlovák elszakadási tervek első változatai szerint még Csehszlovákia része lett volna a Rozsnyói Egyházmegye teljes területe, de léteztek gondolatok a nyelvhatárig történő elszakítás-ról¹⁰ is, noha ezek is érintették volna az egyházmegye területi egységét, ami a kijelölt demarkációs vonalak fokozatos délebbre húzódása miatt már ekkor is veszélyeztetett volt, hiszen komoly területfoglalási harcok zajlottak itt.

Az ezzel párhuzamosan zajló magyarellen es egyházüldözést, mint a megszállást is, két periódusra oszthatjuk. Az 1918 végétől 1919 májusáig tartó időszakban a nacionalizmus és a magyarellenesség jórészt verbálisan, a szóbeli követelések révén valósult meg az egyházi vezetők ellen (1919 januárjában például sipeki Balás Lajos [1855–1920] püspök még korlátozás nélkül ott tudott lenni Budapesten a püspökkari gyűlésen, noha levélben már követelték a leváltását),¹¹ míg az 1919-es, a Tanácsköztársaság időszaka alatti magyar visszafoglalást követően – melyben Rozsnyó is érintett volt –, azaz a második megszálláskor felerősödtek a fizikai bántalmazások is. Ilyen jellegű atrocitás áldozata lesz az egyházmegye püspöke is, annak ellenére, hogy „a káptalan tagjaival és a központi papsággal együtt [...] a kormány megbízottja előtt”¹² az állameskü is letette 1919. december 29-én. A korabeli sajtó azt írja róla: „Magyarország megcsonkításának fájdalma és a felvidéki magyarság üldöztetése sírba vitte a magyar püspöki kar egyik legjótékonyabb, legnépszerűbb tagját.”¹³ A püspök a sorozatos csehszlovák zaklatások miatt 1920. szeptember 18-án vesebajban elhunyt. A Rozsnyói Egyházmegye első nagy történelmi korszaka az 1920-as trianoni feldarabolással (június 4.) és a püspök halálával (szeptember 18.) kétszeresen is lezárult: központja az új csehszlovák államhoz került, de maradtak területek Magyarországon is.

Az újonnan létrejövő egyházkormányzati helyzet interpretációja eltérő volt a két államban. Az 1920-as években keletkezett csehszlovák értelmezés szerint „[a]z egyházmegye határai benyúltak Magyarországba is”,¹⁴

¹⁰ SIMON Attila, *Az átmenet bizonytalansága. Az 1918/1919-es impériumváltás Pozsonytól Kassáig* (Somorja – Budapest, Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bölcsészettudományi Kutatócsoport, 2021) 54–56.

¹¹ *El akarják mozdíttatni a felvidéki magyar püspököket*, in *Az Újság* (1918. dec. 14.) 7.

¹² KARA Anna, *Tíz év, amely megrengette a rendi világot. Adalékok a jászóvári premontreiek történetéhez, 1918–1928*, in *Hitel* (2013. ápr.) 117.

¹³ *Nemzeti Újság* (1920. szept. 21.) 4.

¹⁴ DITTEL István, *Ünnepi album Bubnics Mihály tízéves (1925–1935) püspöki jubileumára* (kézirat; Rozsnyó, Püspöki Levéltár, 1935).

míg a magyar nézőpont ezzel éppen ellentétes volt: „[a]z egyházmegye a trianoni szerződés folytán csekély kivétellel cseh megszállás alá került”.¹⁵ A csehszlovák kormány a fennálló helyzetet az új államhatárokhoz igazodó egyházkormányzati átszervezéssel kívánta megoldani, az egyházmegye élére államhű püspök kinevezését szerette volna elérni. A magyar kormány ezzel éppen ellentétesen, a revízió szellemében tevékenykedett. Bár voltak olyan csehszlovák tervek is, melyek a megszüntetést készítették elő, a magyar diplomácia révén a kettéosztottságot sikerült fenntartani és egy magyar helynökséget felállítani. A püspöki szék betöltetlen maradt, azt előbb az idős Podraczky István (1846–1926) nagyprépost, káptalani helynök, teológiai doktor vezette, tevékenysége a konszolidáció feladataira szorítkozott. Csárszky József (1886–1962) 1925-ben történt püspökké szentelése és apostoli kormányzói kinevezése új korszakot nyithatott volna, de ő ezt a tisztségét csak rövid ideig, későbbi kassai apostoli adminisztrátori székfoglalásáig tartotta meg (személyét a szlovákok iránti túlzott lojalitás jellemezte, talán ezen érdemei miatt is lehetett az új állam egyik főpapja).

Az egyházmegye életének fellendülése (ideértve a magyarországi részeket is) Bubnics Mihály (1877–1945) püspök, roznányi apostoli kormányzó 1925. december 15-i székfoglalása után kezdődik, párhuzamosan az időközben Magyarországon is kibontakozó katolikus reneszánszsal, illetve a csehszlovák–vatikáni tárgyalásokkal. Az 1927-ben létrejött¹⁶ *modus vivendi* szerint a csehszlovákiai egyházmegyéket elválasztották a magyar egyházmegyei részekről, a Szentszék megígérte, hogy a csehszlovák kormány politikai megfontolásait figyelembe veszi a főpapi kinevezéseknél, az egyházi méltóságok pedig állami hűségesküvet tettek.¹⁷ (A javadalmak kérdését továbbra sem rendezték, azokat „a csehszlovák kormány zárolta és egy nagyszombati székhelyű állami vállalat rendelkezett velük”,¹⁸ ami még az 1930-as évek elején is problémát okozott az egyházkormányzatban.) A korabeli csehszlovák állami kormányzat sikerként, „Trianon egyházi elismeréseként”¹⁹ interpretálta ezt, a

¹⁵ GEREVICH Tibor et al., *Magyar Katolikus Almanach* (Budapest, Országos Katolikus Szövetség, 1927) 200.

¹⁶ A megállapodás dátumát Sebők László 1925. dec. 17-re teszi. Vö. SEBŐK László, *A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta*, in *Regio – Kisebbségtudományi Szemle* (1991) 3/72.

¹⁷ A megállapodás kölcsönös ratifikálása utáni érvénybe lépésének dátumát Rácz Kálmán 1928. febr. 2-ra teszi. Vö. RÁCS Kálmán, *Az esztergomi érsekség diszmembrációja 1918–1938* (doktori disszertáció; Budapest, ELTE BTK, 2008) 73.

¹⁸ BARTÓK 192.

¹⁹ CSÍKY Balázs, *Szerédi Jusztinián, Magyarország hercegprímása* (Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2018) 195.

magyar állam viszont kétségekkel fogadta. Bár a megállapodás megszületett, a végrehajtásokról szóló tárgyalások „a cseh kormány anyagi kérdésekben mutatkozó hajthatatlanságai miatt megszakadtak”.²⁰

A KONSZOLIDÁCIÓ IDŐSZAKA (1921–1928)

A trianoni békediktátum alapján az egyházmegye 19 plébániája maradt Magyarországon: Perkupa (606 fő), Bárna (669 fő), Tornaszentandrás (812 fő), Szögliget (847 fő), Hidvégárdó (964 fő), Bódvászilas (1112 fő), Ragály (1141 fő), Zabar (1183 fő), Cered (1731 fő), Sajópüspöki (2016 fő), Somosköőjfalu (2036 fő), Mátranovák (2280 fő), Szentsimon (2939 fő), Litke (3049 fő), Putnok (3140 fő), Kazár (3275 fő), Kisterenye (3361 fő), Karancskeszi (3911 fő), Salgótarján (18298 fő).²¹ Az egyházmegye plébániái a korszakban mindvégig betöltöttek voltak, összesen 10 olyan plébánia volt, ahol segédlelkész is szolgált (ezek a 2200 fő feletti plébániák voltak; az egyházmegye legnagyobb lélekszámú plébániáján, Salgótarjánban több káplán és hitoktató pap is szolgált). Érdemes említést tenni a terület köztudottan nehéz anyagi helyzetéről is, a munkásság magas aránya és a javadalmi helyzet miatt „nem tartották túl gazdagnak az egyházmegyét”,²² ezt igazolja, hogy a papságnak többször kellett gazdasági nehézségekkel szembenéznie a kettéosztottság időszakában.

A magyar egyházmegyei részek igazgatását a sajópüspöki, majd a putnoki plébános végezte. Előbbi, a Szepességből származó Tornay János (1854–1935) a rozsnyói püspöki levéltár szervezője, 1910-től tiszteletbeli kanonok²³ és 1926-tól pápai prelátus,²⁴ utóbbi pedig Pájer János (1874–1947) a püspöki iroda alkalmazottja, püspöki titkár, káplán, majd esperes volt. Mindketten régóta vezették plébániájukat, így nemcsak a két plébánia földrajzi elhelyezkedése (Rozsnyó közelsége), hanem tapasztaltságuk és rátermettségük miatt is eshetett rájuk a választás, hogy ellássák a helynöki feladatokat. A kettéosztottság időszakában tehát két, a források és a visszaemlékezések alapján erős hivatástudattal rendelkező, több évtized óta tevékenykedő, ma-

²⁰ SEBŐK 70.

²¹ A zárójelben feltüntetett számok a hívek lélekszámadatait tartalmazzák az 1927-es vizitáció alapján. Püspöki Levéltár, Rozsnyó, Canonica Visitatio iratai, 1927.

²² Vilezsál György (1925–2013), rozsnyói gimnazista, majd seminarista személyes visszaemlékezése a szerzőnek, 2011.

²³ *A katolikus egyház köréből*, in *Az Újság* (1910. nov. 8.) 9. A cikkben tévesen Tornay Józsefnek említik.

²⁴ *Változás a rozsnyói kath. egyházmegye helynökségének vezetésében*, in *Magyar Jövő* (1928. jan. 19.) 4.

gas életkorú pap vezeti egymás után az egyházmegye magyarországi részét. Közülük is Tornay Jánosnak jut úgy gazdasági, mint lelki értelemben véve a konszolidáció, az útkeresés és az újjáépítés, míg Pájer Jánosnak az elkezdődő katolikus reneszánsz időszaka, ami plébánialétesítéseket, templomépítéseket, hitéleti fellendülést jelent.

Tornay János, aki a magyarországi terület egyik legidősebb papja volt, Sajópüspökből irányította a magyarországi részt 1921-től 1928 elejéig. A püspökkari jegyzőkönyvek az 1920. október 27-i ülésen említik először név szerint²⁵ mint rozsnyói provikáriust (az 1921. november 16-i és azt követő üléseken már mint rozsnyói helynök szerepel). Köztisztelőben álló személyként (pl. Borsod- és Gömör-Kishont közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék törvényhatósági bizottságának²⁶ tagja) viselte ezt a komoly hivatalt, részt vett nemcsak az egyházi, hanem püspöki helynök-ként a társadalmi eseményeken is (Bánrévén levantezászlót szentelt,²⁷ ugyanott az épülő templom alapkövét áldotta meg,²⁸ vagy felszólalt revíziós népgyűlésen²⁹). Az egyházmegyei rész háború végi harcok utáni újjáépítését nemcsak materiális, hanem lelki értelemben is el kellett végeznie, mivel a Tanácsköztársaság időszaka miatt „nagy volt az erkölcsi kár”³⁰ a vidéken. Ezért szentelt egyre nagyobb figyelmet a magyarországi klérus is a munkáspasztoráció kérdésének. Az egyházkormányzatban együtt kellett működnie nemcsak papjaival, de az egyházmegye határon túlra került vezetőségével és a magyar állammal is. Az egyházigazgatás nehéz feladatát „annyi éven át nagy fáradtsággal”³¹ végezte.

Az újonnan kinevezett rozsnyói püspök, Bubnics Mihály 1927-ben vizitációt tervezett az egyházmegyében, melynek magyarországi részén – az akadályoztatás miatt – a már idős helynöknek kellett volna végezni ezt, aki mellé kijelölte Pájer János putnoki plébánost segédként. Ő örömmel fogadta a felkérést, és segített a vizitációban, de – alighanem érzelmi okoktól vezérelve – Tornay János 1928 elején váratlanul lemondott hivataláról,³² a

²⁵ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között* (szerk. Beke Margit; München – Budapest, Aurora, 1992) I, 58.

²⁶ *Borsod, Gömör és Kishont vármegyék Hivatalos Lapja* (1924. febr. 19.) 19.

²⁷ *A bánrévei körjegyzőség Levante Egyesületeinek zászlószentelése és sportünnepélye*, in *Magyar Jövő* (1926. jún. 10.) 7.

²⁸ *Templom épül a trianoni végeken. Vasárnap helyezték el a bánrévei róm. kath. templom alapkövét*, in *Magyar Jövő* (1927. szept. 6.) 6.

²⁹ *Revíziós népgyűlések*, in *Magyar Jövő* (1928. nov. 28.) 5.

³⁰ Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Budapest, Szent József Plébánia (Salgótarján) iratai, *Historia Domus* I, 1927–1932, 17.

³¹ Püspöki Levéltár, Rozsnyó, Vicariatus iratai 1926–1947, Tornay János levele Bubnics Mihály rozsnyói püspöknek (1928. jan. 7.), 6/1928. sz.

³² *A csonka rozsnyói egyházmegye új püspöki helynöke*, in *Budapesti Hírlap* (1928. jan. 21.) 8.

helynöki tisztet a rangidős Pájer János putnoki esperes kapta meg. Elkészítésekor az addigi helynököt „[á]ltalánosan tisztelt és becsült pap és ember”³³ jelzőkkel méltatják. Később, 1930-ban mint plébános is „előrehaladott korára való tekintettel”³⁴ nyugállományba vonult, és Sashalmon élt.³⁵ Az új helyzetben lévő egyházmegye életének újjászervezésében hatalmas érdemei voltak.

A KIBONTAKOZÓ KATOLIKUS RENESZÁNSZ KORSZAKA (1928–1939)

A két világháború közötti katolikus újjáéledés jelentős évei egybeesnek Pájer János egyházkormányzati tevékenységével (1928–1939). Órá hárult az 1920-as évek közepétől meginduló időszak számos tennivalója: az egyházkormányzat általános és speciális ügyeinek rendezése, javaslatkérdések személyi és igazgatási kérdésekben, a püspöki döntések végrehajtása, a templomépítések és plébániaalapítások koordinálása, egyházi és hitéleti tevékenységek (templomszentelés, épületavatások, papi és egyházi személyek temetése), kapcsolódás az egyházközségek szervezeteinek életébe. Több plébánia létesült ekkoriban, és számos templom is épült: Zagyvapálfalva (1933), Baglyasalja (1934), Horthytelep (Mizserfa, 1929), Homokterenye (1938–1939), illetve Salgótarjánban a ferences rendház (1932) és templom (1936), a Forgách-telepi kápolna (1934), megújult a Karancs-hegyi Szent Margit-kápolna és a salgóbányai is az (1920-as évek második felében). Jelentős részük az időközben felerősödő gazdasági világválság ellenére is sikeresen és általában rövid idő alatt felépült, ebben része volt a területen működő nagyvállalatoknak is.

A katolikus reneszánsz időszakában egyházi csoportok, egyesületek létesültek, több reprezentatív ünnepséget szerveztek, az egyházmegye hívei több csoporttal vettek részt az 1938-as eucharisztikus kongresszuson (ennek országos szinten is kiemelkedő, felvezető vidéki rendezvénye³⁶ volt az 1937 őszi Salgótarjánban tartott katolikus nap,³⁷ a hercegprimás, a helynök és az esperesek részvételével³⁸). A Felvidék visszatérését is ünnepségekkel köszön-

³³ *Változás a rozsnyói kath. egyházmegye helynökségének vezetésében*, in *Magyar Jövő* (1928. jan. 19.) 4.

³⁴ Uo.

³⁵ *Budapesti Hírlap* (1935. jan. 19.) 10.

³⁶ *Nagyban készülődik a város és a vidék katolikus társadalma a katolikus nagygyűlésre és a bitoros hercegprimás fogadtatására*, in *A Munka* (1937. szept. 25.) 2.

³⁷ VESZELOVSKÍ Balázs, *Ferencesek elhurcolására emlékeztek*, in *Nógrád Megyei Hírlap* (2016. aug. 3.) 3.

³⁸ *Aldott, ki az Úr nevében jó!*, in *A Munka* (1937. okt. 2.) 1.

tötték, a Szent Jobb aranyvonata 1939 májusában járt az egyházmegyében, amit szintén reprezentatív módon köszöntöttek. Egy-egy templomépítés az egyházmegye ünnepe is volt, több ezer résztvevővel,³⁹ a templomok benedikálását (a salgótarjáni ferences templom kivételével) Pájer János helynök végezte. A trianoni békediktátum után alig néhány évvel Putnok plébániája egy évtizedre az egyházmegye magyarországi központja lett.

A kettéosztottság időszakának fontos változását jelentette XI. Piusz pápa 1937. szeptember 2-án kiadott⁴⁰ *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* kezdetű bullája, melynek értelmében apostoli adminisztrátúra alakult a csonka egyházmegyei részekből. Ezek közvetlenül az Apostoli Szentszék irányítása alá kerültek (és ugyanez a jogi helyzet jött létre a Csehszlovákiában maradt, Csárszky által vezetett területeken is), ezzel életbe lépett a *modus vivendi* ezen része.⁴¹ A tárgyalt egyházkormányzati határok tehát most már ténylegesen is az államhatárokkal estek egybe, de nem számolták fel teljesen a régi egyházszervezetet, mivel sem itthon, sem a csehszlovákiai részen nem olvasztották be egyik egyházmegyébe sem a területeket. Ehhez hozzájárult a magyar állam Trianon utáni, revizionista szemléletű diplomáciai tevékenysége is. Az így megalakult apostoli adminisztrátúra joghatósága a „csonka” rozsnyói és kassai egyházmegyei területekre terjedt ki, melynek vezetője Serédi Jusztinián (1884–1945) bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek lett, helynöke Meszlényi Zoltán (1892–1951) segédpüspök, helyi szervező-vezetője pedig a tapasztalt Pájer János volt. A pápai döntés teljesen új – átmeneti – helyzetet teremtett, amivel kapcsolatban később Serédi Jusztinián bíboros is megjegyezte: „sohasem gondolt rá, hogy területét az érsekséghez csatolja, mert bízott abban, hogy a Kassai Egyházmegye feltámad.”⁴²

Látható a levelezésekben, hogy az 1937-es egyházkormányzati döntést a papság és a hívek sem fogadták jó szívvel, a helyzetet Trianon egyházi szentesítéseként értelmezték, a hívek számára külön prédikációban, püspöki üzenetben és újságcikkben magyarázták el annak lényegét.⁴³ A levelezésekből jól körvonalazódik, hogy a papság örült Pájer János személyének és az egyházkormányzatban továbbra is betöltött tisztségének, ami egyfajta garanciát is jelentett ebben az új helyzetben. Bizalommal fordultak felé, értékelték addigi tevékenységét is. Nem volt ez másként a főpapok irányá-

³⁹ VESZELOVSKÍ, „Fényes példája...” 56–58.

⁴⁰ BARTÓK 193.

⁴¹ GERGELY Jenő, *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945* (Budapest, Pannonica, 1995) 78.

⁴² BEKE Margit, *Madarász István kassai megyéspüspök (1884–1948)*, in *Magyar Sion* (2011) 92.

⁴³ Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Budapest, Szent József Plébánia (Salgótarján) iratai, *Historia Domus II*, 1932–1950, 270–280.

ba sem: Serédi Jusztíán bíboros többször is vendége volt a vidéknek, 1937. októberi salgótarjáni látogatására „a város lázasan és gondosan készült fel”,⁴⁴ és ugyanilyen szeretettel fordultak Meszlényi Zoltán püspök felé is, akit 1938 májusában, az eucharisztikus kongresszus hónapjában a „hatalmas tömeg megértő szeretete”⁴⁵ fogadott, amikor a kettős szentév tiszteletére felszentelte a salgótarjáni ferences templom orgonáját.

A Felvidék déli, szinte teljesen magyarlakta területének 1938. november 2-i visszatérésével evidens lett volna az egyházmegye területi egységének rövid időn belüli visszaállítása, de erre a döntésre csak mintegy fél évvel később került sor, végrehajtására pedig még tovább kellett várni. Erről írja Gergely Jenő: „A Vatikánban nem szokták elsietni a dolgokat, [...] a modus vivendi 1937-es életbe léptetése nem bizonyult szerencsésnek, [mert] nem mérték fel helyesen a várható fejleményeket.”⁴⁶ Gergely azt is kiemeli, mintegy erre reflektálva, hogy az „új határváltozások nyomán az egyház kormányzati állapotok restaurálása nehezebb lett, mint ha maradt volna az 1937 előtti jogi helyzet”.⁴⁷

Az egyházmegye újraegyesítésére csak 1939 végén került sor. A pápai bulla 1939. július 19-én kelt (a püspöki beiktatás 1939. október 1-jén volt), ebben a Szentszék érvényesítette a bécsi döntés okozta változásokat, ezt az október 3-i püspökkari ülésen hirdette ki a bíboros-hercegrímás: a döntés „[a] rozsnyói és kassai magyar apostoli adminisztratúrákat megszüntette és beosztotta az illetékes püspökök joghatósága alá”,⁴⁸ mindennek végrehajtása pedig „október 5. és 6. közötti éjjélkor”⁴⁹ vált hatályossá, vagyis tizenegy hónappal a Felvidék visszatérése után került sor erre. Az 1939. október 3-i püspökkari tanácskozáson jelen volt a két „új” egyházi vezető is: Bubnics Mihály rozsnyói és Madarász István (1884–1948) kassai püspök, előbbi köszönetet mondott a hercegrímás új püspököknek címzett üdvözlésére.⁵⁰ Az egyházmegye területén október 8-án ünnepi Te Deum szentmisét tartottak „hálaadásul a Rozsnyói Egyházmegye visszaállításáért”⁵¹ az új püspök egyik első rendelkezése nyomán. A putnoki helynökség ezzel megszünt, Pájer János pedig addigi tevékenységéért, érdemei elismeréséért

⁴⁴ Dr. Förster Kálmánnak, *Salgótarján város első polgármesterének visszaemlékezései* (szerk. Szirácsik Éva; Salgótarján, Dornyay Béla Múzeum, 2012) 222.

⁴⁵ *Püspöklátogatásról és orgonaszentelésről*, in *A Munka* (1938. máj. 14.) 1.

⁴⁶ GERGELY, *A katolikus egyház története...* 78.

⁴⁷ Uo.

⁴⁸ SZUROMI Szabolcs Anzelm, *A Kassai Egyházmegye közigazgatásának változásai 1918 és 1982 között*, in *Magyar Sion* (2011) 217.

⁴⁹ BEKE 92.

⁵⁰ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások...* II, 217.

⁵¹ Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Budapest, Szent József Plébánia (Salgótarján) iratai, *Historia Domus* II, 1932–1950, 364.

1940-ben kanonok lett és Rozsnyóra költözött. Vélhetően ekkor kerültek a (mostani kutatásig ismeretlen helyen lévő) helynökségi iratok a püspöki levéltárba.

Tisztelet és megbecsülés fogadta Bubnics Mihály püspököt a csehszlovák és a magyar részen egyaránt. Őt az 1935. évi tízéves püspöki jubileumán – nem pejoratív, inkább az érdemeit kihangsúlyozandó céllal – az egyházmegyében élő valamennyi nemzetiség (szlovák, cseh, magyar, német) atyjának, azok javát szolgáló, békére törekvő, „egészen szlovák vérből való”⁵² főpásztornak nevezték az akkori felvidéki (csehszlovák) részen szolgáló magyar papok. A magyarországi források és visszaemlékezések is ugyanilyen szeretettel szólnak személyéről,⁵³ aki maga is nagy örömmel és szeretettel kormányozta egyházmegyéjét és látta el a hivatalából eredő teendőket 1939 után a korábbi (trianoni határokon belüli) részeken is.

Az újraegyesítést követően az egyházmegye püspöki székét betöltő, a püspöki hivatalt immáron akadályok nélkül vezető Bubnics Mihály többször is járt az egyházmegye korábban elszakított részein (1939-ben Homokterenyén templomot szentelt,⁵⁴ beiktatása után egyik első útja is ide vezetett: a Zagyvapálfalvai egyházközség új kultúrházát áldotta meg,⁵⁵ 1940 nyarán Litkén bér-mált⁵⁶). A salgótarjáni Kálvária felszentelését és Ferencz István (1890–1953) plébános beiktatását „a rozsnyói püspök megbízásából”⁵⁷ 1943 júniusában már Pobožný Róbert (Róbert Pobožný) püspöki helynök végezte. A kettéosztottság okozta problémák ugyan megszűntek az 1939–1944 közötti időszakban, de a világháborús front közeledtével fokozódtak a nehézségek is. Az 1944 végétől 1945 elejéig tartó frontátvonulás során a szovjet csapatok Rozsnyót 1945. január 23-án, Putnokot már 1944. december 17-én, Salgótarjánt pedig december 25-én foglalták el.

AZ EGYHÁZMEGYE ÚJBÓLI KETTÉSZAKADÁSA (1944–1946)

A háborús helyzetben a katolikus egyház normális működését lehetetlenné tette „[a] nyilas hatalomátvétel, a front megérkezése és nyomában az újabb megszállás”.⁵⁸ Bubnics Mihály püspök a harcok alatt, 1945. február 22-én – a hivatalos egyházmegyei közlemény szerint – szívélytelenségben, egyes

⁵² DITTEL.

⁵³ Vilezsál György személyes visszaemlékezése a szerzőnek, 2011.

⁵⁴ *Templomszentelés Homokterenyén*, in *A Munka* (1939. szept. 30.) 2–3.

⁵⁵ *Kultúrházat avatott Zagyvapálfalván a rozsnyói püspök*, in *A Munka* (1939. nov. 11.) 4.

⁵⁶ *Bérmálás Litkén*, in *A Munka* (1940. jún. 8.) 2.

⁵⁷ *Kálvária-avatás, másnap az új plébános beiktatása*, in *A Munka* (1943. máj. 29.) 2.

⁵⁸ GERGELY, *A katolikus egyház története...* 78.

források szerint „a partizánok kínzásai nyomán”⁵⁹ hunyt el, február 26-án temette el Csárszky József püspök.

Fontos feladatok hárultak az irodaigazgatóra, Pobožný Róbertre (1890–1972), aki 1941-től általános helynökként⁶⁰ is szolgált a püspökségen. Az 1945-ből fennmaradt első levelet február 28-án már káptalani helynökként ő írta. Ebben értesítette az egyházmegye helyzetéről a plébániahivatalokat, rögzítette a kettéosztottság állapotát, szólt a püspök haláláról és az érte mondandó imádságról, és közölte, hogy ő lett a káptalani helynök. Figyelemre méltó és filológiai szempontból is jelentős a Horváth Gyula (1886–1945) helynöki kinevezését közlő pont, melynél a magyar területekre használt kifejezés a gépelt szövegben még „trianoni” részként szerepel, amit utólag „távolabbi” részre javítottak. Zárásként papjainak imáit kéri a helynök, hogy „ezekben a rendkívül nehéz időkben az egyházkormányzat súlyos feladatának Isten segítségével”⁶¹ jól megfelelhessen.⁶² Fontos szólni a magyarok iránti lojalitásáról: kiválóan beszélt magyarul,⁶³ szeretettel és tisztelettel viszonyult a magyarokhoz és a magyar területekhez, ez kölcsönös volt a papsággal és a hívekkel is.

A szovjet hatalomátvétel után ismét kettészakadt egyházmegye magyarországi részére újra megbízott vezetőt kellett kijelölni. Mivel Pájer János ekkor még Rozsnyón tartózkodott,⁶⁴ a hatalomátvétel után a korábban tanfelügyelőként és Actio Catholica-vezetőként már gyakorlott Horváth Gyula kisterenyei plébános irányította⁶⁵ rövid ideig püspöki helynökként az egyházmegye itteni részét, de a „nagy buzgósággal és lelkiismeretességgel megkezdett munkát időközben fellépett betegsége miatt tovább folytatni nem bírta”,⁶⁶ és júniusban felmentést kért alóla, majd 1945. augusztus 7-én elhunyt. Legfontosabb feladata a frontátvonulás utáni állapotfelmérés lett

⁵⁹ SOMORJAI Ádám, Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius utolsó magyarországi jelentései és távozása, in Archív Net (2021) 4–5. sz., <https://www.archivnet.hu/angelo-rotta-budapesti-apostoli-nuncius-utolso-magyarorszag-i-jelentesei-es-tavozasa-1945-marcius-25> (2022.11.07.).

⁶⁰ *Egyházi kinevezések*, in *A Munka* (1941. máj. 31.) 2.

⁶¹ Putnoki Plébánia, Helynökségi iratok, 1943–1949, Pobožný Róbert káptalani helynök levele az egyházmegye plébániai hivatalainak (1945. febr. 28.).

⁶² Életéről lásd: *Meghalt Pobožný Róbert püspök, rozsnyói apostoli kormányzó*, in *Új Ember* (1972. jún. 25.) 4.

⁶³ NAGY Ferenc, Magyar jezsuiták papszentelési családfája. 9: Függelék. A XX. század magyar és magyarul tudó püspökeinek szentelési leszármazása, http://www.tavlatok.hu/9_fuggelek.htm (2021.08.13.).

⁶⁴ 1945–46-ban Bánrévéről, majd Putnokról ismét helynökként tevékenykedik, 1946–47-ben pedig a Hejcehez csatolt rész vikárius generálisa. 1947. jún. 5-én halt meg Egerben, Putnokon temették el. (Cseh István putnoki esperes-plébános szóbeli közlése nyomán, 2022).

⁶⁵ BÉRES Gyula, *A tornai főesperesek 1776–1945*, in *Egyháztörténeti Szemle* (2009) 4/25.

⁶⁶ Putnoki Plébánia, Helynökségi iratok, 1943–1949, Pájer János helynök levele az egyházmegye plébániai hivatalainak (1945. jún. 25.).

volna, de néhány hónap alatt erre nem, csak a legszükségesebb tennivalókra volt módja. A háborús csapatok az anyagi javak jelentős részét rekvirálták, a plébániai könyvtárakat megtizedelték (a zagyvapálfalvai plébánia könyvtára a háború végén szétdobálva hevert a plébániakertben),⁶⁷ és a plébániai levéltárak jelentős része is megsemmisült (a zagyvapálfalvai plébánia Historia Domusának egy része elégett, a salgótarjáni déli és a ferences plébánia iratai is elvesztek).

1945 nyarától – kényszerűségből – ismét Pájer János vette át az irányítást, aki ebben az időszakban még átmenekülve előbb Bánrévéről, majd ismét Putnokról kormányozta az egyházmegyét. Az ő feladata volt a helyzetfelmérés, a konszolidálás, a Felvidékről kiutasított papság elhelyezése, a bombázások miatt megsérült templomok és egyházi épületek közadakozásból végzett⁶⁸ újjáépítésének (legalább minimális) elkezdése, valamint az egyházmegyei igazgatás kiépítése és az anyagi források feltérképezésének nagy terhei. A nehézségekről számol be az információhiány miatt rövid terjedelmű egyházmegyei helyzetjelentés, amelyet válaszként írt 1945. november 11-én a Mindszenty József (1892–1975) bíboros, esztergomi érsek az egyházmegyék állapotáról informálódó levelére. Ebben felvázolta az egyházi birtokok kérdéses helyzetét és a csehszlovákok papság elleni atrocitásait is. Kiemelte, hogy „hosszabb ideig két magyar plébános volt a csehszlovákok által letartóztatva, akiket nemcsak bántalmaztak, hanem hónapokon keresztül a legdurvább munkát végeztették velük”,⁶⁹ de a levél keletkezésekor már kiszabadultak és visszakerülhettek plébániáikra. Hasonló sorsa volt a nagyprépostnak és a kanonok-plébánosnak is, akiket néhány napig Rozsnyón tartottak túszként fogva. Mindezek kiegészültek a felvidéki magyarság (ideértve természetesen az egyházmegye jelentős részét) megrázó sorsának és egyre szomorúbb helyzetének tragikus szenvedésével. Ő 71 éves volt ekkor, de magas kora ellenére is aktívan tevékenykedett egyházmegyéjéért, a korábban is rá jellemző féltő-óvó szeretettel, felhasználva eddigi tapasztalatait és személyes kapcsolatait is.

A csehszlovák impériumváltást követően a magyarságot üldözni kezdték. Azoknak, akik 1938 novembere óta beosztás révén érkeztek a Felvidékre, el kellett hagyni a területet. Így volt ez a papsággal is. Borovi József, aki ekkor az egyházmegyei levéltár újjászervezője és vezetője volt, kiemeli: „1945-ben mint »anyásnak« [ti. anyaországának, magyarországi-

⁶⁷ VESZELOVSKÍ, „*Fényes példája...*” 73.

⁶⁸ Uo. 106.

⁶⁹ Primási Levéltár, Mindszenty József egyházkormányzata (1945–1948), 3480/1945. sz. irat, Pájer János rozsnyói káptalani helynöki biztos levele Mindszenty József hercegprimás-érseknek (1945. nov. 11.).

nak] el kellett hagynom Rozsnyót és vele a régi-új levéltárat.”⁷⁰ Pájer János rozsnyói káptalani helynöki biztосként a helyzetről írta: „[a] magyar iskolák megszűntek, a kiutasítások megkezdődtek, színmagyar városokban, mint Rozsnyó, Rimaszombat és Losonc”,⁷¹ a tisztviselőket leváltották. Kiemelte a paradox nyelvi helyzetet: a levelezést szlovákul kellett folytatni, és a templomi prédikációkat – bár a hívek nem értették – szintén szlovák nyelven kellett mondani.

1945 végén már arról cikkeztek, hogy a „szlovákok magyarüldözése tovább tart”,⁷² és 25 papot utasítottak ki. Köztük volt Madarász István püspök is, aki körlevélben adta közre „az egyházmegyének a fegyverszüneti határon túl eső részéből”⁷³ kiutasítottak nevét. Az áttelepített papságnak a határon innen lévő részen kellett elhelyezkedni, és ez nemcsak a felszentelt papokra, hanem a szeminárium tanulóira is vonatkozott a Rozsnyói Egyházmegyében is. Az 1940-ben létrehozott intézmény is kettészakadt ezekben az időkben, hiszen az ott tanító papok egy része a hallgatókkal együtt Magyarországra menekült, és itt fejezte be tanulmányait.⁷⁴

Az 1945 után létrejövő régi-új helyzet az egyházkormányzatot ismét megnehezítette, és mindezt csak fokozta az erősödő egyházellenesség. A meginduló béketárgyalásokat „szorongó érzéssel”⁷⁵ nézte minden magyar, a párizsi béke 1947-es aláírásával rögzítették a fennálló helyzetet, mellyel a Rozsnyói Egyházmegye másodszorra is kettészakadt.

MADARÁSZ ISTVÁN APOSTOLI KORMÁNYZÓSÁGA (1946–1948)

1946 júliusában az egyházmegye magyarországi részét az Apostoli Szent-szék Madarász István kassai püspökre bízta, apostoli kormányzó lett. A kassai püspök „1945. február 27-én székvárosát kénytelen [volt] elhagyni a magyar papokkal együtt”,⁷⁶ majd az Abaúj-Torna megyei Hejcére, az egri érseki nyaralóba költözött. Innen, „a Hegyalja kis falujából”,⁷⁷ az 1774-

⁷⁰ BORÓVI 4.

⁷¹ Pájer János rozsnyói káptalani helynöki biztos 1945. aug. 10-i tájékoztatója a felvidéki magyarok helyzetéről. Vö. KERESZTES Csaba, Források a felvidéki magyarok sorsáról a második világháború után, in Archiv Net (2008) 4. sz., https://www.archivnet.hu/politika/forrasok_a_felvideki_magyarok_sorsarol_a_masodik_vilagaboru_utan.html (2022.08.13.).

⁷² *Huszonöt papot utasítottak ki a szlovákok*, in *Új Ember* (1945. nov. 11.) 3.

⁷³ Uo.

⁷⁴ VESZELOVSZKI, „*Fényes példája...*” 98.

⁷⁵ Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Budapest, Szent József Plébánia (Salgótarján) iratai, Historia Domus II, 1932–1950, 482.

⁷⁶ BEKE 95.

⁷⁷ Vilezsál György személyes visszaemlékezése a szerzőnek, 2011.

ben, Fellner Jakab tervei alapján tervezett püspöki kastélyból irányította a Kassai Egyházmegye magyarországi területét, és – 1946-tól kezdve – a Rozsnyói Egyházmegye magyarországi részének is itt volt a központja. A püspök nagy erővel kezdte meg a munkát, fontos segítőtársa volt későbbi utóda, Tost Barnabás (1876–1951), a kassai aula szintén kiutasított papja. Az egyes egyházmegyei területeken külön titkár segítette munkáját: a kassain Brezanóczy Pál (1912–1972), a rozsnyóin Borovi József (1917–2005). A püspök mint az „építő munka mozgató lelke és személyes irányítója”⁷⁸ állt az emberek előtt, akit „az alkotó munka kellős közepéből”⁷⁹ utasítottak ki a szlovákok.

A főpap a háború utáni két évben „[m]ár többször bejárta egyházmegyéjét, egyenként meglátogatva az egyházközségeket”,⁸⁰ így volt ez a nyugati részen is, amelyek földrajzilag messze voltak Hejcéből. Erre utal, hogy a szerzetesek egyházmegyébe érkezésekor szokásos püspöki személyes jelentkezéstől „az utazási nehézségek miatt”⁸¹ eltekintett köszöntőlevelében, és azzal biztatta a papságot, hogy mindig számíthatnak atyai jóindulatára, és ez a források, visszaemlékezések szerint nemcsak üres szavakat takart számukra.

Néhány héttel kormányzói kinevezése után, 1946. szeptember 8-án Salgótarjánba érkezett (a déli plébániatemplom búcsúi szentmiséjére), és az esperesi kerület papságával tartott gyűlést.⁸² Kassai püspökként ismerte az egyházmegyéjét, azonban a rozsnyói területtel ez volt az első találkozása. Kormányzói tevékenysége először a papság és az egyházmegye híveinek megismerésében (a bérmlások során tett püspöki utak által) és az egyre fokozódó egyházellenesség küzdelmeiben merült ki, bár anyagi helyzete nem volt túl jó (a püspökkari tanácskozásoktól is távol maradt, a távolság, illetve anyagi vagy egészségi okok miatt).⁸³

Madarász István 1948 májusától beteg lett, így az egyházi iskolák elleni támadásokat és a püspöki karra nehezedő egyre nagyobb nyomást már így élte át. A budapesti Irgalmasrendiek Kórházában kezelték, de szívgyengesége nem javult, pedig a korabeli tudósítás is megjegyezte, hogy „a kassai egyházmegye papsága és híveinek ezrei imádkozva fordulnak a nagybeteg kassai püspök betegségáa felé”.⁸⁴ 1948. augusztus 7-én hunyt el, ekkor úgy

⁷⁸ *Hegyaljai képeslap*, in *Új Ember* (1947. febr. 2.) 4.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Szent József Plébánia, Salgótarján, Plébániai iratok, Madarász István püspök levele Tátrai Gyula házfőnök-plébánosnak (1947. aug. 4.).

⁸² Magyar Ferences Könyvtár és Levéltár, Budapest, Szent József Plébánia (Salgótarján) iratai, *Historia Domus II*, 1932–1950, 483.

⁸³ BEKE 96.

⁸⁴ *Madarász István kassai püspök állapota aggasztóra fordult*, in *Új Ember* (1948. júl. 4) 2.

emlékezett meg róla a püspöki kar, mint aki „főpásztori tevékenységében és betegségében is épületes példát adott”.⁸⁵ Kiemelték, hogy „Hejccén hordozta azt a keresztet, amelyet mindannyian hordozunk”.⁸⁶ Halálakor két egyházmegye gyászolta, „minden egyes templomban és kápolnában megkondultak a harangok és kitűzték a templomokra és egyházi épületekre a fekete zászlót”.⁸⁷ Temetésére augusztus 13-án, a Zemplén megyei Sátoraljaújhely plébániatemplomában került sor, a szertartást Czapik Gyula (1887–1956) egri érsek végezte.⁸⁸

TOST BARNABÁS APOSTOLI KORMÁNYZÓSÁGA (1948–1951)

Az egyházmegyei területet a továbbiakban Tost Barnabás vezette, aki 1948. augusztus 12-től volt a Rozsnyói Egyházmegye magyarországi részének apostoli kormányzója (a kassai részen pedig káptalani helynök), egészen haláláig, 1951. július 10-ig. Legfőbb segítsége – aki az egyházkormányzatban későbbi utóda lett – Brezanóczy Pál volt, de ő csak a kassai részért felelt, a rozsnyói területen az ekkoriban Salgótarjánban szolgáló Koncz Lajos (1919–2011), az Actio Catholica egyházmegyei titkára lett – e feladatának megtartásával – a püspöki titkár. Rendkívül nehéz örökség jutott neki osztályrészül, hiszen folytatnia kellett a Madarász István püspök által korábban megkezdett egyházmegyei újjáépítést, amit úgy materiális, mint lelki vonalon is értelmezhetünk a mintegy 170 000-es lélekszámú kassai és rozsnyói részekben, ahol ekkor több mint száz pap szolgált.⁸⁹ A papi utánpótlás biztosítására 1950-ben létrehozta Hejccén a Mennyei felvett Szűzanya oltalmába ajánlott, a villanyvilágítás hiánya miatt csak „petróleumlámpásnak” hívott⁹⁰ szemináriumot, amely október 1-jén kezdte meg működését.⁹¹

Az egyházellenes hangulatban, Mindszenty bíboros 1948 végi letartóztatása után, az államvezetés az alsópapságtól és a püspöki kartól is elítélő nyilatkozatokat kívánt szerezni, amivel legitimálták volna a hercegrímás meg-

⁸⁵ *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között* (szerk. Beke Margit; Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015) 485.

⁸⁶ Uo.

⁸⁷ *Madarász István kassai püspök meghalt*, in *Új Ember* (1948. aug. 15.) 2.

⁸⁸ *Madarász István kassai püspök temetéséről*, in *A Szív* (1948. aug. 28.) 1.

⁸⁹ *Tost Barnabás aranyisméje*, in *A Szív* (1950. aug. 5.) 1.

⁹⁰ KOLOZS Pál, *A petróleumlámpás szeminárium*, in *Új Ember* (1951. jan. 28.) 2.

⁹¹ Kuklay Antal (1932–), a szeminárium kispapja, majd plébános, kanonok személyes visszaemlékezése a szerzőnek, 2021.

hurcolását. Egy 1949. januári MTI-tudósítás szerint, amit több újság is átvett: „Tost Barnabás apostoli kormányzó elítélte Mindszenty politikáját.”⁹² Az idős főpásztor szerint a múlt rendszert visszaállítani kívánó politika „nemcsak kilátástalan és elítélendő, de gyermekes és rövidlátó”⁹³ is. A főpapok részéről nem született hasonló elmarasztalás, de árnyalja a nyilatkozat keletkezését egy másik tudósítás, melyben azt írják, hogy ő az akkori megyeszékhelyen, Szikszón „Brezanóczy Pál vikárius kíséretében látogatást tett az MDP Abaúj megyei pártbizottságának székházában”.⁹⁴ (Az összes tudósítás közül csak ez az egy említi ezt a fontos tényt.⁹⁵) Így nem feltétlenül sorolható a nyilatkozat Tost Barnabás saját gondolataihoz, értelmezhetjük ezt inkább Brezanóczyval közös kijelentésnek. A későbbi egri érsek pályájába jobban beilleszthető az a gondolat, melyben „az elnyomó Habsburg-uralom visszaállítását, [...] a földreform vagy a népi demokrácia egyéb vívmányainak megsemmisítését”⁹⁶ célzó törekvéseket ítéli el. Bár a cikk szerint a kormányzó [ti. Tost Barnabás] körlevélben tudósította az egyházmegyéit, hogy „február elsején, a köztársaság kikiáltásának évfordulóján, minden katolikus templomban ünnepi szentmisét mondjanak és erre hívják meg az állami szervek képviselőit”,⁹⁷ erre a feljegyzések szerint Salgótarjánban nem került sor, és a korabeli újság sem számol be ilyenről.

Az 1945 utáni években javították a háború alatt kisebb-nagyobb sérüléseket szenvedő templomokat. A Rozsnyói Egyházmegye magyarországi részén egy templomot építettek (1949-ben, az 1944-ben felrobbantott ipolytarnóci templom helyett),⁹⁸ de egyházkormányzósága alatt épült fel (a Kassai Egyházmegye területén) a megyaszói templom is. Mindezeket túl hangsúlyozandók a háborús pusztítások miatti későbbi felújítások is: a főpap „mindkét egyházmegyében több mint tizenöt templomot restauráltatott”.⁹⁹ De az is kiemelendő egyházkormányzati intézkedéseiből, hogy az 1950-ben kihirdetett „Mária dogma emlékezetére Bánréve és Hangony lelkészségeket plébániai rangra emelte, Homokterenyén pedig önálló lelkészséget létesített”.¹⁰⁰

⁹² Tost Barnabás apostoli kormányzó is elítélte Mindszenty politikáját, in *Magyar Nemzet* (1949. jan. 29.) 3.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Tost Barnabás apostoli kormányzó Mindszenty ellen, in *Szabad Nép* (1949. jan. 30.) 15.

⁹⁶ Uo.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Szabó Tibor (1954–), Ipolytarnóc korábbi polgármestere szóbeli visszaemlékezése a szerzőnek, 2022.

⁹⁹ Meghalt Tost Barnabás, in *Új Ember* (1951. júl. 22.) 1.

¹⁰⁰ Katolikus világ, in *Új Ember* (1950. dec. 17.) 2.

Az egyre megnehezülő egyházkormányzást, valamint magas életkorát is figyelembe véve, fontos döntést hozott. 1949. január 3-án kelt levelében arra az esetre, ha „bármilyen okból kifolyólag kényszerűleg akadályoztatva”¹⁰¹ lenne teendőiben, Brezanóczy Pált nevezte ki helynöknek, az ő akadályoztatása esetére pedig Perényi László (1886–1957) putnoki esperes-plébánost. Az egyházmegye gömöri területeire Perényi László putnoki esperest, a nógrádi főesperesség területére Horváth László (1889–1978) karancskeszi esperest nevezte ki helynöknek. Kérése volt, hogy a kormányzóság titkára és irodavezetője Koncz Lajos legyen, akinek fő feladata, hogy „a Hejccével és felsőbb egyházi hatóságokkal szükséges összeköttetést közvetlenül vagy közvetve biztosítsa”.¹⁰²

A főpásztor 1950-ben ünnepelte aranymiséjét, pappá szentelésének 50. évfordulóját.¹⁰³ Ekkor még tevékeny munkásságát méltatják, de később, 1951-ben már arról olvasunk, hogy rosszabbodott az állapota, ami néhány nap múlva a főpap halálához vezetett. Temetésére 1951. július 12-én került sor, a hejcei templomban ravatalozták fel, és a templom kertjében helyezték örök nyugalomra.

AZ EGRI EGYHÁZMEGYÉHEZ CSATOLÁS (1951–1952)

Az 1950-es években tetőzött az egyházellenesség az országban, az esztergomi és a kalocsai érsek bebörtönzése után a magyar egyházi hierarchia szerint az egeri érsek lett a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke. 1951 nyarán, az állam és az egyház közötti 1950-es tárgyalásokat követően, vezetésével esküt tettek a püspöki kar tagjai is az alkotmányra (ezt az alsópapságnak már korábban meg kellett tennie), ezen a parlamenti eseményen Brezanóczy Pál vikáriusként képviselte az egyházmegyé(ke)t. Az állam „a főkegyúri jogra hivatkozva az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulásához kötötte az Apostoli Szentzséktől függő státuszok betöltését”,¹⁰⁴ így – mivel az egyházmegyék püspöki vezetők nélkül voltak, a pártállam pedig az egyházszervezetben is megjelent a békepapság révén – elkerülhetetlen volt az egyházmegyei szervezet egyházigazgatási szintű racionalizálása.

¹⁰¹ Putnoki Plébánia, Helynökségi iratok, 1943–1949, Tost Barnabás apostoli kormányzó és dr. Koncz Lajos kormányzói titkár levele az egyházmegye papjainak (1949. jan. 3.).

¹⁰² Uo.

¹⁰³ *Katolikus világ*, in *Új Ember* (1950. júl. 30.) 4.

¹⁰⁴ GERGELY Jenő, *Egyházpolitika*, in *Magyar Katolikus Lexikon II* (Budapest, Szent István Társulat, 1996) 410.

Brezanóczy Pál előmenetele és sorsa jól reprezentálja a kommunista hatalommal együttműködő papság lehetőségeit a diktatúra évtizedeiben. Bár már 1941-től püspöki titkár volt, ilyen minőségében került helynökként 1946-ban a Kassai, 1951-től a Rozsnyói, 1952-től a Szatmári Egyházmegye magyarországi részére is apostoli kormányzónak.¹⁰⁵ Aktív tagja volt egyházi részről az országos békebizottságoknak és békekongresszusoknak, jó kapcsolatot ápolott az államhatalommal, állambiztonsági ügynökként jelentett a II. Vatikáni Zsinatról.¹⁰⁶ Több, a békemozgalmat ellenző, magas végzettségű (teológiai doktorátust szerzett) és kiemelkedő pap szorult ki az egyházmegye központi kormányzatából, a szemináriumi oktatásból, kisebb plébániákra kerülve.

Egy későbbi helynöki intézkedésből kiderül: Koncz Lajos 1950. október 17-én, egészségi állapota miatt lemondott a püspöki titkári feladatokról,¹⁰⁷ és plébános lett Bánrévén, de a visszaemlékezések szerint e mögött inkább az áll, hogy nem akart a kommunista hatalommal szorosabban együttműködni.¹⁰⁸ Ezt igazolja, hogy bár teológiai doktor, az újraegyesítés időszakában a Rozsnyón működő szeminárium tanára, püspöki titkár, az egyházmegye elismert papja volt, csak 1971-től taníthatott az egri teológián. (Vele ellentétben, Borovi József, aki szintén tanított Rozsnyón, később a békemozgalom támogatójaként 1959-től Egerben, 1963-tól pedig már Budapesten taníthatott, elismert teológusként.) Az 1951-ben megalakított papi békemozgalom támogatója volt a hatalommal egyre jobb viszonyt ápoló Brezanóczy Pál is, de az egyházmegyéek területén az első években nagyon kevés a békepapok száma, a rozsnyóin mindössze egy plébános csatlakozott, többen visszautasították a belépést vagy az esetleges tisztségeket.¹⁰⁹

A Szentszék 1952. április 19-i határozatával az északi egyházmegyei töredékrészekre (vagyis a Kassai, a Rozsnyói és a Szatmári Egyházmegye magyarországi részeire) kiterjesztette az egri érsek hatalmát „ugyanazokkal a jogokkal, amelyek őt mint egri főpásztort megilletik”.¹¹⁰ A centralizáció révén egyházigazgatási szempontból Észak-Magyarország jelentős része ide-

¹⁰⁵ Életéről lásd: SÁGI György, *Brezanóczy Pál útkeresése Egyház és pártállam között, in Katolicizmus Magyarországon a II. Vatikáni Zsinat korában* (Budapest, Gondolat, 2015) 143.

¹⁰⁶ Uo. 117.

¹⁰⁷ Putnoki Plébánia, Helynökségi iratok, 1943–1949, Tost Barnabás apostoli kormányzó a titkárválasztáshoz javaslatokat kérő levele Perényi László esperesnek (1950. okt. 20.).

¹⁰⁸ Zupkó Gábor (1934–), a Koncz Lajos vezette salgótarjáni cserkészcsapat, valamint a salgótarjáni ferences plébánia ifjúsági közösségének tagja személyes visszaemlékezése a szerzőnek, 2022.

¹⁰⁹ GALCSIK Zsolt, *Az Országos Papi Békebizottság Nógrád megyei szervezetének megalakulása (1951)*, in *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (2004) 181–200.

¹¹⁰ *Új Ember* (1952. máj. 25.) 4.

tartozott, a nagy földrajzi kiterjedés miatt is – meghagyva a korábbi határokat – helynökök útján kormányozták ezeket a területeket, a rozsnyói részen Brezanóczy Pál irányított Hejcéről, titkára Patakfalvi Géza (1925–1984) volt.¹¹¹

1952. február 21-től az Apostoli Szentszék engedélyével a püspöki helynök a szemináriummal és hivatalával együtt Egerbe költözött. A püspöki nyaralóban a továbbiakban egyházi jellegű szociális otthon működött az 1950-ben alapított Katolikus Szeretetszolgálat keretein belül, egészen 2016-ig.¹¹² Az intézmény azonban ezen túlmutatott, mivel több magas egyházi személy (Pétery József váci, Badalik Bertalan veszprémi püspök, Hász Brokárd egykori karmelita tartományfőnök) internálóléhelye volt az 1950-es évektől kezdődően. A katolikus egyházi vezetők körében egyfajta fenyegető fogalommmá vált a magyar „egyházi Rodostó”¹¹³ faluja. Shvoy Lajos (1879–1968) püspök szavai jól jellemzik az ötvenes évek állapotát: „a püspöki karnak semmi szava, mert ha szólni merészel valaki, az máris demokráciaellenes, és legjobb esetben mehet Hejcére, mint a szegény váci püspök úr”.¹¹⁴

A „Magyarrészi Rozsnyói Egyházmegye” a továbbiakban az Egri Érsekség fennhatósága alatt, különálló egységként kezelve létezett az 1982. évi pápai rendelkezésig.¹¹⁵ Az 1982. május 11-i apostoli konstitúció beolvasztotta az egri érsekségbe, majd a magyar egyházmegyéek határainak 1993. évi rendezése során a volt nyugati rész (Salgótarján és térsége, a Nógrád megyei terület) a Váci Egyházmegye részévé vált.

¹¹¹ *Magyar Nemzet* (1951. szept. 16.) 3.

¹¹² FEJÉRDY András, *Tiltott és tiltott utak: szerzetesrendek Magyarországon 1950–1989 között, in Hűség és megújulás. A szerzetesi élet Magyarországon 1950–2000* (szerk. Fejérdy András; Budapest, METEM, 2021) 29.

¹¹³ PETRÓCI Sándor, *Emlékek Pétery József váci püspökről* (Budapest, Szent István Társulat, 1997) 225.

¹¹⁴ KÁLMÁN Péter Peregrin, *A Magyar Katolikus Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében* (doktori értekezés; Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2014) 79.

¹¹⁵ HORVÁTH István, *Az egri egyházmegye rövid története* (Eger, Érseki Vagyongazdálkodási Központ, 2015) 13.

ÖSSZEGZÉS

A Rozsnyói Egyházmegye területe az 1920-ban bekövetkezett változások révén két országba került, amivel új helyzet állt elő. A püspök nélkül maradt egyházi részek meghatározó ordináriusaik révén a kezdeti útkeresést követően fejlődésnek indultak. A két világháború közötti katolikus reneszánsz folyamatába jól illeszkedő időszak következett, melynek épített öröksége és hitéleti hatása ma is velünk él.